

Basa István

A babiloni zsidó központ története II.**Zsidók és arabok korai kapcsolatai**

A Kr. u. hetedik században nagy változás történik a Közel-Keleten, feltűnik egy új vallás, az iszlám. Feltűnik egy nép, az arab, akikről még azt írta Strabón, hogy: „teljesen harciatlan emberek, nem nagyszámúak”, mégis pár száz év múlva meghódítják az akkor ismert világ jelentős részét és nagyszrű harcosokká válnak.

Ennek oka Mohamed új hitrendszere, ami militarizálta és egységbe forrasztotta a korábban széthúzó arab törzseket. A Próféta „találmánya” a dzsihad, több hittétel zsidó és keresztény hatást tükröz. A kérdésre, hogy miért fogadta be Mohamed a zsidó vallás alapelveit, könnyű magyarázatot adni, de egy kicsit vissza kell tekinteni Arábia történetébe. I. e. 1200 táján itt jött létre a térség első államalakulata a minai királyság, ami 950-ig állt fenn. Ezt követte a legendás sábai királyság, melynek első papkirálynője állítólag meglátogatta a „bölcst” Salamon Izrael királyát. A sábai királyságot i. e. 115-ben a himjarita királyság váltotta fel, és ami 525-ig állt fenn.

A himjarita korszakban kerülhetett a judaizmus Jemen területére. A zsidó vallás terjedése kapcsolatban áll a római zsidó-háborút követő (66–70) zsidóüldözésekkel, bár a nevek alapján az arabiai és mindenekelőtt a délarab zsidók judaizált arabok és örmények voltak inkább, mint Jeruzsálemből menekült „héberék”.

Egyik legismertebb himjarita király abu-karib-aszad-kámil (385–423) felvette a zsidó vallást. Uralkodása után egy évszázaddal, az V–VI. század fordulóján a zsidó vallás nagyon erős volt, az utolsó himjarita király, Aszad-Kámil unokája, dhu-Nuvasz is zsidó vallású volt.

Dhu-Nuvasz idején tört ki a történelem egyetlen zsidó–keresztény vallásháborúja, amit a király 523 októberében Nadzsrán keresztényei ellen elkövetett terror támadása indított el. A délarab keresztények I. Iustinianus bizánci császártól kértek segítséget, aki utasította Kaleb Ela Asbeha abesszin király, a legközelebb lévő keresztény királyt a segítségnyújtásra. 523 decemberében az Arját vezette abesszin csapatok győztek dhu-Nuvasz felett, és lassan uralmuk alá hajtották az országot. Az utolsó összecsapásra 525-ben került sor: az abesszin sereget akkor Abrahah (Ábrahám) vezette, a himjaritát Nuvasz. A csata kimenetele nem lehetett kétséges: a teljes vereséget látva – írja at-Tharib – „Nuvasz megsarkantyúzta lovát, beugratott a tengerbe, és azóta nem látták”. Így ért véget Dél-Arábia függetlensége, így szűnt meg a himjarita királyság.

525-től 575-ig tartott az abesszin uralom, ami próbálta elvonni, elijeszteni a különböző arab törzseket a mekkai Kába-kultusztól. Felszabadítási mozgalom bontakozott ki a himjarita királyi család egyik sarja, Szaif-ibn-dhi-Jazan vezetésével. Az Eufrátesz menti arab Lakhmida- királyságtól próbált segítséget szerezni. A lakhmida király bemutatatta hűbérurának a szaszanida királynak Ktesziphnonban. Köztudott volt, hogy az arabok többsége perzsa-párti, köztük a zsidók is. A szaszanida uralkodó Vahraz parancsnoksága alatt mindössze 800 katonát küldött az abesszinok kiverésére 575-ben. A győzelem után közös perzsa-himjarita adminisztrációt vezettek be, élén Szaif-ibn-dhi-Jazannal. Jemenből azonban hamarosan perzsa satrapia lett. Most térjünk vissza Mohamedhez.

Mohamed, mint köztudott Mekkában született, ami a „Tömjén út” egyik legjelentősebb állomása volt. Az etlől északra fekvő Jatribban (Medina) és a környező oázisokban nagyszámú

zsidó arab élt, akiknek tanaival mindennap találkozhatott, hasonlóan a mindenütt megtalálható keresztény arabokkal. Ezen hatások nagy szerepet játszottak vallásának kialakulásában.

Lassan formálódott gyülekezetét sok támadás érte a gazdag mekkaiak részéről. Létüket fenyegető veszélyből az iszlám alakulására elsődrendű fontosságú esemény szabadította fel. A mekkai „búcsújárás” alkalmával két törzs Jathribból, az Ausz és a Kazrach felfigyelt Mohamed tanításaira. Mint korábban említettem Jathribban nagyszámú zsidóközösség élt és az ezektől hallott tanítások is közrejátszottak a két törzs Mohamed iránt felkelt érdeklődésében. Meghívták a Prófétát és híveit Jathribba: igéi szabad hirdetését és védelmet ígérve. A Próféta elfogadta és gyülekezetével együtt átvándorolt Jathribba (Hidzsra).

A város lakóinak többsége ideológiai és politikai vezetőnek is elfogadta Mohamedet. Itt hozta létre az új társadalmi szervezetet, az ummát, amuszlim közösséget. Itt követi el a Próféta legnagyobb tévedését, amikor megpróbálja megnyerni a zsidókat. Hiszen Mohamed Ábrahám vallását akarta eredeti tisztaságában visszaállítani. Az imák irányának – kibla – Jeruzsálemet jelölte meg, és más engedményeket is tett a zsidók magához kapcsolása érdekében: azonos böjtnap, disznóhús eltiltása stb. Mindezek ellenére nem sikerült a zsidók megtérítése, ezért nemcsak visszavonta az „engedményeket” 624-ben, hanem megtámadta és kirabolta a Kainuka, a következő évben Nadir és 627-ben a Kureiza zsidó vallású arab törzseket.

Mohamed gyűlölete élete végéig megmaradt, ekkor találta ki a hitetlenekre kivetendő fejadót, a dzsizjét.

Mohamed halála után a zsidók helyzete újra normalizálódott. A kalifáknak szükségük volt a zsidóknak az egész akkor ismert világot behálózó kapcsolataira. Ideológiailag is alátámasztották a zsidókkal szembeni pozitív álláspontot... A zsidóknak az arabok ősenek Ábrahámnak leszármazottait és a „Könyv népét” látták, akiknek törvényhozója Mózes, aki az iszlám hit szerint Mohamed oldalán ül az igazak honában.

Omár kalifa csapatai 637-ben a káiszijjai csata után meghódították egész Mezopotámiát a szaszanida perzsáktól. A Szaszanida Birodalom területét Omar 642-ben a nehávendi csata után a Medinai Kalifátushoz csatolta.

Babilóniában az exilarchátus intézménye megmaradt, sőt kibővítették a gáoni intézménnyel. A gáon (fenség) vallási vezetők, akik a szurai, illetve pumbaditai iskolák mindenkori vezetőiből kerültek ki. A kettős vezetésnél az exilarcha és a gáon között gyakoriak voltak az ellentétek. A VIII. sz. második felétől a gáonok befolyása megnövekedett és teljesen kiszorította az exilachátust, ami meg is szűnt hamarosan. Az arab fennhatóságon kívül élő zsidók is elismerték a gáon vezető szerepét.

Sok vitás kérdésben fordultak a gáonhoz, akik mindig részletesen válaszoltak a kérdésekre. Fennmaradt levelezésük tükrözi, milyen sokrétű volt a zsidóság érdeklődése már ezer évvel ezelőtt is. A gáonok korában, részben az iszlámmal való megismerkedés hatására a szellemi élet is felélénkült. Már évszázadok óta folyt a vita a Tóra-magyarázatok és az általában vett szóbeli tanok jelentősége körül. A gáonok idejében a szadduceusok elveit követő paraiták újították fel a vitát. A karaiták felekezetét Ánán ben Dávid alapította a VII. században. Elvetette a Talmudot, vallását a Tóra szószerinti értelmezésére alapította. Emiatt sok, az évszázadok folyamán kialakult, hagyománnyal kellett volna szakítania a zsidóságnak. Ánán ben Dávid gondolatai, talmudellenes kijelentései széles körben találtak táptalajra.

A zsidóság egy másik csoportjára a görög bölcselet volt nagy hatással. Ezeknek körében születtek meg a kabalista irodalom első alkotásai. A szektásodás ellen való fellépés legnagyobb alakja Száádja gáon volt. Arabra fordította a teljes Szentírást. A karaitáknak bebizonyította, hogy a Tóra a hagyományos magyarázatok nélkül érthetetlen. Legnagyobb ml've a „Hit

és tudás” címet viseli, melyben a kabaristákat meggyőzte arról, hogy a világi tudás nem áll szemben, azzal a hittel, amit vallásuk kíván tőlük.

Az arab uralom hanyatlása együtt járt a babiloni zsidó központ hanyatlásával, ami 1040-ben a gáoni intézmény megszűnéséhez vezetett. A keleti zsidóság vezető szerepét a XI. században átvették az európai zsidó központok.

Szakirodalom

- 📖 *Arabok.* (Szerk.: Benczik József) Bp., Kozmosz, 1976.
- 📖 *A zsidók egyetemes története.* (Szerk.: Szabolcsi Miksa) Bp., 1907.
- 📖 Benke József: *Arabok története.* Bp., Kossuth, 1987.
- 📖 Fernando Johannes: *A zsidó vallás.* Bp., 1990.
- 📖 Goldsiher Ignác: *Az iszlám Magvető.* 1980.
- 📖 Harmatta János: *Jemen ókori történetéhez.* Antik Tanulmányok, 19. köt. (1972)
- 📖 Román József: *Mohamed élete.* Móra 1966.

Basa István

A siratófal története

„M iután a rómaiak Gorpaios hónap 7-én, 18 napi munka után befejezték a sáncépítést, felvontatták az ostromgépeket [...] A kiéhezett védők a falakról igyekeztek utolsó erejükkel a faltörő kosokkal támadó ellenséget elkergetni, de a rómaiak csakhamar leverték, leölték vagy visszaszorították a zsidókat [...] kivont karddal tódultak be és mindenkit lemészároltak, ki útjukba került, így hullákkal torlaszolták el a szűk utcákat és a város szinte úszott a vérben. [...] és estefelé megszűnt az öldöklés, azonban a tűz egész éjjel dühöngött. Gorpaios nyolcadika az égő Jeruzsálemre virradt.

A várost az 5., 10. és 15. légiók foglalták el. A rómaiak ezután még a legtávolabbi városrészeket is felgyújtották, a falakat pedig földig rombolták. Így esett el Jeruzsálem Vespasianus uralkodásának második évében, Gorpaios hónap 8-án.”

Josephus Flavius
(Jozsef Ben Matitjáhu)

* * *

I. u. 70-ben Tammuz hó 17-én kezdték el ostromolni a Szetnélyt, amit végül is Áv hó 9-én sikerült elfoglalni a rómaiaknak. Ez a nap a gyász és a böjt ünnepe a zsidóknál, melynek neve Tisá-be-Áv. A római légiók Jeruzsálem elfoglalása után az egész várost lerombolták csak a Phaesel tornyot és a Templom nyugati falának egy részét hagyták meg, hogy a következő nemzedékek is lássák, milyen hatalmas volt Jeruzsálem, mit Titus légiói elfoglaltak.

Később – meg nem állapítható időben – a Phaesel torony is megsemmisült. Ez után a Templom egyetlen emléke a Nyugati Fal maradt, a Kotel Máravi. 137-ben az utolsó zsidó szabadságharc, a Bar Kochba lázadás leverése után, római telepések érkeztek a romváros

területére. Az új város neve Aelia Capitolina, melynek közepén a Szentély helyén, Jüpiternek, a latin főistennek emeltek templomot. Ez a templom lett később, a kereszténység uralomra jutása után Jeruzsálem egyik legfontosabb temploma. A templomok és szentélyek gyakran megsemmisültek, de a Fal maradt.

A gálutban élő zsidóság nem szakadt el egyetlen kézzel fogható emléktől a két évezred alatt. A város egymás váltó urai tudták mit jelent a zsidóság számára a Fal. Az arab hódításig tiltva volt a Kotel látogatása. 638–1099-között a zsidók folyamatosan látogathatták és imádkozhattak előtte.

A keresztések uralma alatt lévő Jeruzsálemet (1099–1187, 1229–1244) zsidó nem látogathatta, ennek ellenére gyakran megkísérelték a városba való bejutást.

„Ha elfeledlek Jeruzsálem, száradjon el jobbam és tapadjon nyelvem inyemhez!” Ez volt a fogadalom, és ezt a fogadalmat újra és újra minden zsidó generáció megújította.

„A jövő évre Jeruzsálemben!” – ez lett a biztatás és a soha fel nem adott remény jelsza-va majd két évezreden át.

A keresztések után újra a mohamedánok következtek, akik engedélyezték a Fal látogatását. 1923-ban – miután Palesztínát megszerezték az angolok a törököktől – új korszak kezdődött a Fal és a zsidóság történetében.

A meginduló zsidó bevándorlás új helyzetet teremtett az arabok és a bevándorlók között. Az angol kormányzat nem egyszer drótsövénnyel és fegyveres őrséggel zárta el a Falat, a zsidók elől. Az indoklás az arabok érzékenységére hivatkozott, a feszült, csaknem mindig feszült helyzetre, melyben az arabok a Fal körüli zsidó gyülekezésekben provokációt láthattak, vagy láttak.

De az Irgun Cvai Leumi, a Zsidó Állam függetlenségéért harcoló földalatti mozgalom emberei nem hagyták magára a falat: Jelszavuk: „El kell jutni a Falhoz és meg kell ott fűjni a sófárt.” A sófár egy kos szarvából készült kürt, amit az ünnepeken szólaltattak meg. A Fal előtt egy előírászerű hangsorozatot kellett leadni. Josephustól tudjuk, hogy a papok az ostrom utolsó napjaiig ellátták a templomszolgálatot. Ez a szolgálat előírta, hogy kelő napot – a szolgálat kezdetén – a Magrephával kell köszönteni, melynek Jerikóig ért a hangja.

Sokszor végrehajtották az ifjú cionisták bátor tettüket, de egyszer sem rohantak el, mindig megvárták a bilincset és az elvezetést. 1946–48 között szabadon látogathatták a zsidók Jeruzsálemet és a Falat. 1948. május 15-én meginduló arab-izraeli háborúban a Jordán légió elfoglalta Jeruzsálem óvárosát. Az ezt követő tizenkilenc év alatt a Falhoz egyetlen zsidó sem mehetett. Csak egyszer egy amerikai rabbi jordán kormányengedéllyel pár percre.

1967-ben a Hatnapos Háborúban az izraeli haderő visszafoglalta az óvárost. 1967. június 5-én a háború első napján „izraeli harcosai ott álltak a fal előtt”. 1967. június 6-án Slomo Goren tábornok, a hadsereg főbábija ezernyolcszázkilencvenhét év után ismét Magrephával köszöntötte a kelő napot.

Irodalom

- 📖 Josephus Flavius: *A zsidó háború*
- 📖 Abády Ervin: *A csodák hat napja Bp., 1991.*
- 📖 Kotel Tel-Aviv 1993.

Vigyikán Attila

Az emancipációtól a cionizmusig

1 848 – a forradalmi hullám Közép-Európa államaiban ismét előtérbe állította a zsidóság emancipációját, egyenjogúsítását. A Frankfurtban összeült első német parlament alelnöke, Gabriel Riesser, a német reformnemzedék zsidó vezetője, beszédében állt ki a „zsidó hitű német polgárok” jogaiért. Kezdeményezésére fogadták el Poroszország és más országok alkotmányozó gyűlésein az új alaptörvényt, amely szerint a „polgári és politikai jogok mindenkit megilletnek, felekezeti különbség nélkül”.

Itáliában szintén az 1848-as forradalom szabadította ki a zsidókat a gettó falai közül és engedélyezte számukra a letelepedést a város többi részébe is.

A magyar reformkor jeles politikusai, Kossuth Lajos illetve a felsőház liberális ellenzéke, élén Eötvös József báróval határozottan sikraszállt a „mózeshitű magyarok” egyenjogúsítása érdekében. A forró hangulatú március 15-i pesti forradalmat követő események közé azonban, néha elég véres „pogromszerű” epizódok is belekerültek. A megélhetésüket féltő iparoslegények március 24-én éjszaka a zsidónegyedben több üzletet kifosztottak és embereket vertek meg. A másnap Pestre érkező Batthyány Lajos gróf erélyes fellépése tudta csak a helyzetet konszolidálni. A március végéig bekövetkezett politikai események miatt azonban az országgyűlés napirendjéről lekerült az emancipáció ügye.

1849. július végén a szabadságharcot anyagilag és erkölcsileg támogató zsidóság részére szegedi ülésén a Szemere-kormány megszavazta és kihirdette az egyenjogúsítást, a törvény gyakorlati végrehajtására azonban már nem volt idő. A világosi fegyverletétel után a magyar nemzettel együtt bűnhődött a zsidóság is.

A forradalmak elbukása után az egyenjogúsítás csak papíron létezett, bár Közép- és Nyugat-Európában a zsidók már szabadon kereskedhettek, lakhattak városokban, űzhatték ipart, de a közhivatalokig nem jutottak el. Az 1848-as törvények gyakorlati megvalósításáig még legalább húsz évet kellett várni.

A német államokban a Poroszország vezette Német Császárság megszületése után, 1871-ben foglalták az állam alkotmányába a zsidó emancipáció törvényét, amely mintegy félmillió német zsidó számára jelentette az egyenlő politikai jogok elvét és megvalósulását.

Ezek után mind nagyobb mértékben vonult be a zsidó elem a német mindennapokba, a társadalmi és kulturális életbe. Mindennapossá vált a keresztény-zsidó vegyesházasság, a jogi, orvosi, mérnöki, újságírói pályákon, de a munkásmozgalomban is jelentős szerepet játszottak a zsidók.

Nyugat-Európában az 1860-as évekre a zsidóság teljeskörű polgárjogot nyert. Három évtizedes vita után, 1858-ban, már zsidó képviselők is helyet foglalhattak az angol parlamentben, a londoni főpolgármesteri tisztelet többször töltötte be Lionel Rothschild, a híres bankárcsalád tagja. De gondoljunk csak az ifjúkorában kikeresztelkedett, Lord Beaconsfielt néven is ismert Benjamin Disraelire a zsidóságát soha meg nem tagadó angol miniszterelnökre, vagy Adolf Cremieuxra, aki 1848-ban illetve 1870-ben az igazságügyminiszteri posztot töltötte be a francia kormányban. Az ő nevéhez fűződik a párizsi székhelyű „Alliance Israelite Universelle”, az első zsidó világszervezet, mely világszerte a zsidók emancipációjáért, polgári jogaiért és azok védelméért szállt sikra olyan országokban, ahol elnyomás és üldözés volt az osztályrészük. Az „Alliance Israelite Universelle” jelentős tevékenységet fejtett ki Palesztiná-

ban is az 1870-es évektől kezdve. A nemzetközi szervezet munkásságának Kelet-Európában volt döntő szerepe.

Az 1859-ben, két fejedelemségből, Moldvából és Havasalföldből egyesült Romániában, a galíciai és ukrainai bevándorlások hatására, lassan, de biztosan nőtt a zsidó lakosok lélekszáma. Hagyományos foglalkozásaik mellett (falusi kiskereskedők, szatócsok, uzsorások) a bojtároktól földet is bérelhettek. Hohenzollern Károly trónralépésekor, királyi óhajként – elsősorban német és magyar hatásra – megfogalmazódott a zsidók egyenjogúságának alkotmányba iktatása. A parlamenti vita napján azonban Bukarestben pogron tört ki, majd áterjedt több nagyvárosra. A fővárosban tartózkodó Cremieux többször tárgyalta a román kormánnyal a program megfélemezése érdekében. A nemzetközi tiltakozás sem segített a zsidókon, így 1870–73 között több erőszakhullám is végigsöpört az országon.

Oroszországban, a cári uralom alatt élő zsidóknak egy olyan autokratikus és tekintélyelvű rezsimmel kellett szembenézniük, amely hivatalos politikává emelte a zsidóellenességet, a zsidók számára csak a hagyományos övezeten belül adott engedélyt a letelepedésre. eltiltotta őket bizonyos foglalkozásoktól, s nem engedélyezte számukra, hogy hivatalt viseljenek. A krími háború kudarcából tanuló, 1855-ben trónralépő II. Sándor egy sor rendelettel jogilag felszabadította a jobbágyságot, megreformálta a hadsereget és a közigazgatást. Munkám szempontjából a legfontosabb rendeletei, hogy elődje, I. Miklós, két a zsidók számára legsérlemesebb törvényét megváltoztatta: megvált s fejében elengedte a 25 éves katonai szolgálatot és megszüntette az erőszakos átkereszteléseket. A nagykereskedők és az orosz főiskolán végzett értelmiség számára engedélyezte a letelepedést az addig tiltott városnak számító Moszkvában és Szentpétervárott. Az iskolák kapui megnyíltak a tanulni vágyó zsidó fiatalok előtt. Ezzel az egy rendelettel többet ért el II. Sándor, mint előde, aki a zsidók beolvasztását, teljes eloroszosítását tűzte ki célul. A külső, jogi feltételek megeremtése után megindult a belső, „kulturális reform”. Az ifjúság tömegében indult a közép- és felsőoktatási intézményekbe. A vallásos, héber és jiddis nyelvű chédereket és jesivákat, vallásos tanodákat részben felváltották a világi, orosznyelvű iskolák. Kulturális egyesületek alakultak, folyóiratok, hetilapok indultak. Az állami engedmények felerősítettek egy belülről jövő, kulturális-eszmei indíttatású, csíráiban már az 1840-es évek elején megszületett mozgalmat, az úgynevezett „haszkalá”-t.

A volhinai Isaac Beer Levinsohn alapította ideológia, majd a nyomában születő irodalmi reneszánsz mozgalom felismerte azt a tényt, hogy a rabbinikus, vallási iskolákban megszerezhető ismerettel felnövő nemzedékek már nem állják meg a helyüket, nem tudnak lépést tartani az őket körülvevő nemzetekkel, a világgal. Gyökeresen meg kell reformálni a zsidó népesség társadalmi szokásait, a vallási előírásokat. Ezek segítségével a modern világhoz való alkalmazkodás révén hidalható át a szakadék a zsidók nem zsidók között és csak így érhető el a jogilag már többé-kevésbé biztosított egyenjogúság. A haszkala-mozgalom másik irányadó gondolkodója, Moshe Lieb Lilienblum szerint a kölcsönös megértés, műveltség és tolerancia lesznek azok a biztosítékok, amelyek birtokában a zsidó és nem zsidó népesség kölcsönösen meg tud szabadulni hagyományos vallási előítéleteitől és így valósulhat csak meg a népek békés együttélése.

Az 1870–80-as évekre úgy tűnt, hogy a közel száz éve, az USA Függetlenségi Nyilatkozatában és a francia forradalom Emberi Jogok Nyilatkozatában lefektetett szabadságjogok Nyugat-Európától Oroszországig valósággá válnak a zsidók számára is.

A nagyvárosban élő, elsősorban kis- és nagykereskedéssel foglalkozó, a külföldi hittestvéreivel szoros rokoni-pénzügyi kapcsolatot tartó zsidó polgárság, bár vagyoni ereje még elmaradt a nemzeti polgárság vagyona mögött, a kereskedelmi-, ipari-, majd a banktőke

segítségével, könnyebben mobilizálható és az adott viszonyokhoz (különösen a kelet-közép-európai viszonyok között) sikeresebben alkalmazható gazdasági erővel rendelkezett. Nemcsak gazdasági, hanem fokozatosan tudományos, művészeti és közéleti téren is bizonyos befolyásra tett szert. Szinte Európa minden országában kialakultak a zsidóság gazdagabb, városban lakó rétegeit tömörítő úgynevezett reformista hitközségek, melyek – a szegényebb, a vallási előírásokat a mindennapi életben szigorúan követő hittestvéreikkel szemben – a zsidóságot már pusztán vallási közösségként fogták fel, a vallási gyakorlatot megreformálták, a törvényeket a kor valóságához igazították és modernizálták az életvitelt. Az asztalra gyakran került „fehérsült” néven diszohús, az Európa-szerte beszélt uralkodóan szláv, német alapszókincsű jiddist kezdte kiszorítani a német illetve a nemzeti nyelv, melyet a napi liturgiába is bevontak. A nagyvárosi életben a polgári lét áldásait élvező zsidóság, úgy tűnt megindult a teljes asszimiláció felé.

Ez, a „világ szeme előtt” lejátszódó történelmi folyamat azonban nem hagyta érintetlenül a keresztény társadalmakat sem. Több társadalmi rétegben ellenséges idegenkedés kapott lábra a zsidókkal szemben. „A zsidó amint leomlottak a gettók falai, egyenlő jogú polgárként itt él közöttünk, szabadságát elsősorban a meggazdagodásra fordítja, bankot, vállalatot alapít, de ezzel sem elégszik meg: előzőnli és elfoglalja előlünk a szabad szellemi pályákat: orvos, ügyvéd, tanár, újságíró akar lenni... újságíróként, laptulajdonosként befolyásolja hatalmával a keresztény olvasót, elnyomja a nemzeti sajtót ... igaz, hogy többnyire anyanemzetéhez akar hasonulni, sőt olyan, mint egy francia, német vagy orosz, de végül mégis csak idegen tőlünk, számunkra, európaiak számára a zsidó faj jellemével, hajlamaival, semita eredetével együtt teljesen idegen, soha nem fogunk tudni vele együttélni, soha nem férhetünk meg egymás mellett...” – ilyen és ehhez hasonlóan gondolatmenettel és logikával indult meg az újkori társadalom egyik jelentős mozgalma, az antiszemitizmus. Végigsöpört Európán, vérvádpereker eredményezett Németországban és Magyarországon, pogromokat indított Romániában és Oroszországban.

A pogromok közül az 1881-es odesszai volt a legjelentősebb a tekintetben, hogy a zsidóság vezetőit rádöbbenette az emancipáció hiányosságaira.

Odessa 1795-ben kapta nevét, miután a tatár illetve török fennhatóság után Oroszország annektálta. Orosz, lengyel, német, francia, görög lakossága közel fél évszázad alatt tekintélyes és gazdag gabonakikötővé fejlesztette az egykori tatár falucskát. Az 1880-as évekre a félmillió város egyharmadrészt zsidók lakták, ellentétben Moszkvával és Szentpétervárral. Ez a nyugatias, művelt és nagyvilági város, ahová a terület fejlesztése érdekében már az 1800-as évek elejétől engedélyezték a zsidó betelepülést, és ahol a többi nemzet polgárai mellett a zsidók üzletemberként, vállalkozóként, értelmiségként is működhettek, lett Oroszország egyik szellemi központja, és egyben a héber műveltség és a felvilágosodás, a haszkala-mozgalom szíve. Az írók, költők és a zsidó felvilágosodás képviselői egy új, liberális, soknemzetiségű és -vallású, bürokráciától mentes orosz hazáról álmodtak, melynek építéséből az emancipált zsidók is kivehetik a részüket. Mindezeket a reményeket II. Sándor reformjai is táplálták. Európa Nyugati feléhez hasonlóan Odesszában is úgy tűnt, hogy az emancipáció és a liberalizmus megoldotta a zsidókérdést. Az 1881-es odesszai pogrom, mint minden, kisebbség elleni, tömeges, erőszakos zavargás, különböző társadalmi feszültségek levezetésére szolgált. A hagyományos, három napig tartó, felvonulással és őrjöngéssel kezdődő, majd kirakatbetöréssel és gyilkosságokkal folytatódó pogromok nem voltak szokatlanok a múlt századvégi

Oroszországban, azonban 1881-ben hihetetlen vehemenciával és mennyiségben robbantak ki. Az a tény, hogy mindezek Odesszát sem kerültk el, mélységes döbbenettel töltötték el

a világ közvéleményét. A történetekért a zsidóságot téve felelőssé a hatóságok visszavonták a liberalizáció egyes engedményeit és intézkedéseit, veszélyeztetve ezzel a közel 30 éves fejlődés elért eredményeit.

A haszkala-mozgalom már említett vezetője, M. L. Lilienblum, aki a műveltség, tolerancia segítségével leküzdhetőnek ítélte meg a keresztény–zsidó ellentétet, fogalmazta meg elsőként a zavargások után: „Meggyőződtem arról, hogy nem a műveltség hiánya okozta tragédiánkat, mert idegenek vagyunk, és idegenek is maradunk, még ha csordultig telítődünk is a kultúrával...”

Az odesszai vérengzésekben nemcsak az írástudatlan tömegek, hanem a művelt emberek is résztvettek, és nemcsak a feketekaftános, szokásaikban és megjelenésükben az átlagtól eltérő zsidókat, hanem a felvilágosult, emancipált, franciául és németül beszélő hittestvéreiket sem kímélték. Ezzel az eseménnyel a haszkala-mozgalom vezetői ráébredtek, a kultúralista társadalmi asszimiláció nem jelent biztosítékot az üldöztetés ellen. Ami az egyénnek időlegesen és többé-kevésbé sikerül, az egész zsidóság számára nem jelenthet kiutat. Az 1881 utáni gondolatok, miszerint még odaadóbb és intenzívebb társadalmi integrációs törekvések elejét vehetik a későbbi programoknak, megdőlték. Lilienblum szerint a radikálisabb reformok nem tüntethetik el az emancipált és a hagyományos zsidóság közti különbségeket a világ szemében, bármilyen nagy volt az előzményekhez képest az 1860 és 1881 között megtett út, ezek egy pillanat alatt megsemmisülhetnek, az egyéni emancipáció 20-30 éves mázát bármikor lepatinthatják, s alatta csak az antiszemitizmus mély gyűlölete marad, 1881 után már nem a vallási reformokra, a rabbinikus hagyomány korszerűsítésére volt szükség, – hiszen itt már a zsidók élete forgott kockán – hanem az ortodoxok és az emancipáltak közös fellépésére és összefogására. A közös fellépésnek a Palesztinába, az ősi földre való visszatérést kellett szolgálni. „Egyesüljünk, fogjunk össze, gyűjtsük egybe Kelet-Európában szétszóródott társainkat, és induljunk el örvendezve saját földünkre, annak, aki Isten és az Ő népének oldalán áll, így kell szólnia: Cion mellett állok.” – írja egy cikkében 1882-ben.

Szintén az 1881-es események készítették korábbi álláspontjuknak teljes átértékelésére Leo Pinskert, az odesszai haszkala-mozgalom másik vezéregyéniségét. Ez a – történészek szerint forradalmi egyszerűsége és tömörsége miatt – a Kommunista Kiáltványhoz hasonlító pamflet, 1882-ben, németül és a szerző feltüntetése nélkül, Önfelszabadítás címmel jelent meg. Az emancipáció gondolati és gyakorlati elkötelezett híve nemzedékének egy teljesen új, az eddigiektől gyökeresen eltérő utat jelöl ki, és ezzel a zsidó nacionalizmus, a cionizmus előfutárává válik. Pinsker számára az 1881-es vérengzés nyilvánvalóvá tette, hogy nem a barbár tömegek középkori előítéletében rejlik az újkori zsidógyűlölet fellángolása. Az addigi emancipációt mind gyakorlati, mind elméleti szempontból bírálta. Az egyenjogúsítás nem egyeztethető össze a modern világgal, amely a nemzetek szabadságán és önrendelkezésén nyugszik. A zsidóság, amely csak mint vallási közösség, ill. nemzetiség él, a történelem passzív résztvevője, csak a „gazdanemzetek” jóindulatán múlik, milyen mértékben engedi sorai közé a zsidókat. Ahhoz, hogy Európa többi nemzetéhez hasonlóan maguk tudjuk kezükbe venni a sorsukat, és megalkossuk saját nemzeti életüket, fel kell magukat szabadítani. Ez a felszabadítás, amely segítségével a zsidók a történelem aktív szereplőivé, válnak, megteremtí a nemzet egyik legfőbb kritériumát, a közös hazát. A közös haza, vagy ahogy majd később fogalmaznak, a zsidó nemzeti otthon keretén belül megvalósíthatják a nemzeti lét jellemzőit, a nemzeti nyelvet, a választott képviselőkből álló saját kormányt. Amíg az emancipáció az egyénnek hozta el a szabadságjogokat, a saját föld az egész nemzetnek biztosít erre lehetőséget. Pinsker szerint az

emancipáció betöltötte történelmi szerepét. a XIX. században, a nemzettéválás korszakában a zsidók is nemzett, akarnak válni és úgy akarnak egy önálló nemzetállamban élni.

Az Önfelszabadítás második részében a gyakorlati megoldásra is utal a szerző. A XIX. század második felét az egyiptomi rabszolgaság időszakának minősíti, és egy Exodushoz hasonló kollektív vállalkozást sürget, nem pedig az emancipáció fokozását, amely szerinte csak a héber rabszolgák szökéséhez hasonlítható. Az egyedüli probléma, hogy a zsidóknak nincs egy új Mózesük. Ezt a szerepkört – a XIX. századi nemzetállamok szerveződésénél döntő fontosságú – alkotmányozó nemzetgyűlésnek kell átvállalni. Ezen testület a számtalan önkéntes egyesület és szervezet vezetői közül kiválasztott, a nagypolitikára is jelentékeny hatást gyakorolni képes pénzemberekből, tudósokból, államférfiakból és újságírókból állna össze. Az így felálló nemzeti vezetőség, a világ zsidóságának szellemi, politikai és gazdasági erőit összefogva, létrehozni azokat az eszközöket, amelyekkel megteremthetők lesznek a zsidó nemzeti otthon és állam területi alapjai. A Nemzeti Kormányzóság – főleg a gazdagok között végzett gyűjtés segítségével – mozgósítana egy jelentős tőkét, amely egy földvásárlásokat bonyolító részvénytársaság alapja lesz. A terület minél nagyobb és minél gyéren lakottabb legyen. A megvásárolt földeket bérbe adnák és itt mezőgazdasági és ipari termelés folyna. A részvénytársaság miután a területek már hasznot hoznak, a befolyt összegben újabb területeket vásárolna ill. a szegényebb sorú zsidók betelepülését segítené. A kényelemben élő és szabadságjogokkal rendelkező nyugat-európai zsidóság valószínűleg nem mozdulna, nem ez a közösség lenne a bevándorlás alanya. Ezt semmi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Pinsker előtt 20 évvel, 1862-ben, a Róma és Jeruzsálem című cikkében Moshe Hess német író már felvetette a gazdag „zsidóbarátok” támogatásával létrehozandó új, zsidó nemzeti otthon gondolatát Palesztinában. Az asszimilációt mereven elutasító írása miatt, a cionizmus előfutárának tekinthetjük, azonban maroknyi hívét leszámítva az elgondolás visszhang nélkül maradt. Pinsker szerint a bevándorlók a zsidók által sűrűbben lakott országokból jönnének, mert van egy telítettségi szint, ami felett a zsidók nem élhetnek és gyarapodhatnak az üldözöttség veszélye nélkül. Ezek az országok: Oroszország, Románia és Marokkó adják majd a zsidó állam kivándorlóinak nagy részét.

Pinsker írásában nem foglal állást a földrajzi hely mellett: ilyen ritkán lakott, nagy befogadó képességű terület lehet pl.: Argentína, Uruguay esetleg Palesztina. A cél az, hogy egy területet válasszanak a zsidók, ne folyjon párhuzamos kivándorlás. Az előbb felvázolt két politikai gondolkodó, Lilienblum és Pinsker, az odesszai pogromra nemcsak elméleti, hanem gyakorlati választ is adtak.

Lilienblum 1882-ben megalapította a Hovevei Cion (Cion Barátai) mozgalmat, az első olyan szervezetet, melynek legfőbb célkitűzése a palesztinai zsidó település feltételeinek megteremtése volt. A szervezet 1884-ben Katowicében megtartott konferenciáján dolgozták ki azokat a strukturákat, amelyek már nagyban elősegítették a politikai cionizmus atyjának, a magyar születésű Herzl Tivadarnak a munkáját, és a Cionista Kongresszus létrejöttét.

Bár Herzl Tivadar semmi olyan nem mondott vagy fogalmazott meg, amelyet előtte a cionista gondolkodók ki ne fejtettek volna, történelmi jelentőségét semmi sem bizonyítja jobban, minthogy életműve összefonódott a cionizmussal. Izrael állam megszületésével, arcképe pedig az izraeli parlament, a Knesszet, nagytermében van kifüggesztve. Politikai jelentőségét szakmájának, az újságírásnak köszönhette. Herzl asszimilálódó nemzedékének tipikus alakja volt: 1860-ban született, jómódú kereskedőcsaládban, Pesten, német kultúrkörzében. Gyermekkorában a család Bécsbe költözött, ahol később jogi egyetemre járaták fiukat. Tanulmányait befejezve egy bécsi újságnál helyezkedett el. Hamarosan a liberális Neue Freie Presse

népszerű újságírója és glosszistája lett. Itt találkozunk először a népi antiszemitizmussal, amit az alapvetően hagyománytisztelő katolikus társadalom vallási előítéletének maradványaként magyaráz. Az asszimilációt igenlő újságírót Párizsban érik igazi megrázkódtatások, ahová a bécsi újság tudósítójaként érkezik 1891-ben. Ezután főleg a francia szociális antiszemitizmus kialakulásával foglalkozik, amely az antiszemitizmus egy újfajta, populista formája, egy modern, szekularizált, demokráciában élő társadalomban. Abban az országban, amely közel száz éve már alkotmányába foglalta a felekezetre való tekintet nélküli emberi és polgári jogokat, a republikánus Franciaországban, ahol a zsidó népesség aránya nem számottevő, sem hozott a gyakorlatban teljes egyenjogúságot az emancipáció. Az ezidőben Európa figyelmét lekötő Dreyfuss-per – Herzl meglátása szerint – egy sokkal jelentősebb és mélyebb társadalmi probléma felszíni vetülete. Akárcsak Pinsker számára az odesszai pogrom, Herzl Tivadar politikai gondolkodásában is mérföldkőnek számított a Dreyfuss-per. Szerinte a zsidógyűlölet csak erősödni fog, nincs az európai társadalmakban semmiféle fék, amely – akár idelegesen – lelassítaná ezeket a folyamatokat. És bármennyire is fájdalmas egy európai kultúrához, eszmekörhöz tartozó ember számára, de zsidók számára csak egy út vezet – *kifelé*. Herzl Tivadarnál ez a kérdés már így vetődik fel: „Elpusztulni a diaszporában, vagy új életre kelni Palesztinában, mint szabad nemzet saját országa földjén, önálló állam határai között!” Ez a felismerés vezette rá Herzl Tivadart, hogy – 44 évesen bekövetkezett haláláig – ezután minden energiáját a nagy cél szolgálatában állítsa. Újságírói ténykedése és az új zsidó diplomáciát megteremtő próbálkozásai, gyakran erőnfelüli erőfeszítései hozták meg az áttörést a cionizmus számára a nemzetközi közvéleményben. Az antiszemitizmusra nemzeti választ kínáló kísérleteket, amelyeket korábban csak néhány zsidó értelmiségi olvasott Odesszától-Berlinig, most a világ nyilvánossága elé tárta. Az újságírásban jártas Herzl Tivadar rájött arra, hogy egy kis, elnyomott nép hazájáért való küzdelmét csak úgy viheti sikerre, hogy mozgalmát a nagypolitika színterére viszi és állandóan ébrentartja a világ közvéleményét. Felismerte a történelemformáló új erőket, a sajtóval, tömegkommunikációval állandóan bombázott és ügyes propagandával befolyásolható közvéleményt. Bár sokan bírálták – a kor vezető zsidó hatalmasságaival állandó vitái voltak – önfejűségét, újságírói felületességét, teátrális megjelenését, az nem vitatható, hogy működése során a zsidó állam megalapítására szervezett cionizmus egy teljesen új dimenzióba került, egy halvány értelmiségi elképzelésből világpolitikai üggyé fejlődött, amely néhány évtizeddel azelőtt elképzelhetetlen lett volna.

A majdani zsidó állam felépítését nagyban befolyásoló művei közül az 1896-ban megjelent „Zsidóállam” című politikai kiáltványa és egyben jogi kézikönyve emelkedik ki. Aprólékosan részletezi egy felállítandó zsidó szervezet felépítését, melynek feladata az lenne, hogy a zsidó társadalmat megszervezze az új-régi hazában, Izraelben. 1896-ra eldőlt, hogy a kivándorlás iránya, a zsidó nép történelmi hazája, Izrael legyen, bár e kérdéssel kapcsolatban maga Herzl is sokáig vívódott Izrael, Argentína illetve Uruguay között.

Herzl működése a világban több ezrek érdeklődését és rokonszenvét nyerte el, így nem váratott magára sokat a közös fellépés sem. 1897-ben Herzl és a szintén magyar születésű Max Nordau összehívtak Baselban egy kongresszust, melyen képviseltette magát szinte valamennyi zsidó szervezet. Az elfogadott határozat szerint: „a cionizmus közjogilag biztositott otthont akar teremteni a zsidó népnek Palesztinában, e célból szükség van az országnak zsidó földművesekkel, kézművesekkel és iparosokkal való benépesítésére, zsidó szervezetek létesítésére, a zsidó népi öntudat megerősítésére és a kormányok hozzájárulásának elnyerésére.” Az ezt követő években Herzl a Cionista Világszövetség elnökeként Európa szinte minden fontosabb államférfijával és más politikai-pénzügyi nagyságával tárgyalt, járt a pápánál, fogadta a jeru-

zsálemi zsidó kolónia vezetőjeként az 1898-ban a Szentföldre látogató II. Vilmos német császár. Kézzelfogható eredményt nem sikerült elérnie, a legfőbb törekvését, a szultán palesztíniai földvásárlásokra és a letelepedésre vonatkozó engedélyét sem sikerült kieszközölnie.

A látszólag hiábavaló küzdelem további kudarcaitól a 1904-ben a halál kímélte meg a cionista politikust, aki soha nem adta fel elveit. Az azonnali eredményt nem hozó Cionista Kongresszus 1897-es megnyitóján írja Herzl a naplójába: „A világ nem értékeli munkánkat..., de öt vagy ötven év múlva meglesz az eredménye...”

1948. május 14-én valóban megalakult Izrael állam.

Felhasznált Irodalom

- 📖 Shlomo Avineri: *A modern cionizmus kialakulása*. Bp., 1994. 82. p.
- 📖 Simon Dubnov: *A zsidóság története*. Bp., Gondolat, 1991.
- 📖 *Izrael (Baedeker útikönyv) A „híres emberek?” című fejezet,*
- 📖 Rapcsányi László: *Jeruzsálem*. Bp., 1987.
- 📖 Gereben Ágnes: *Bábel világa*. Bp., 1990.

Csiga Andrea

Kecskemét zsidósága a XVIII. századtól napjainkig

A századelő

Kecskeméten, az 1740-es évekig, zsidók csak hébe-hóba fordultak meg, akkor is csak vásárokon. Ekkor kapott négy óbudai család engedélyt a letelepedésre a városban. A XIX. század folyamán számuk fokozatosan gyarapodott. Ők főleg a kereskedelemmel foglalkoztak. A megnövekedett létszámuk felvetette az igényt, hogy saját templomuk legyen. 1864–71 között épült fel az a zsinagóga, amely Kecskemét főterén áll. A XIX. század végén, a város sajátos gazdasági arculata miatt sok zsidó átment a mezőgazdasági szektorba, és mint bérlő, haszonbérlő élte az életét. A kereskedelemmel foglalkozók főleg iparcikkkel és élő állatokkal kereskedtek.

A zsidók valahogy mindig is a törvény számkivetettjei voltak. Inkább korlátozták, mintsem biztosították jogaikat. A cionista mozgalom megjelenése volt az a pont, amelytől kezdve zsidó érdekvédelemről beszélhetünk. A Magyarországi Cionista Szövetséget 1902-ben Herzl Tivadar hozta létre. A század első évtizedeiben az egymást követő kormányok megpróbálták megtűrni a zsidó nemzeti törekvéseket. Ez az időszak viszonylagos békében telt mind az ország, mind Kecskemét zsidóinak életében.

A zsidótörvények hatása Kecskeméten

Az 1938-as sorsfordító év volt, s az első zsidótörvény elfogadása a zsidóságot régi, megosztott állapotában találta. Ugyanis 1868 óta a zsidóság irányzatokra bomlott szét, a neológ, az ortodox és a „status quo” hitközségekre. Kecskeméten az első kettő volt jelen, és közülük a neológ irányzat volt a jelentősebb. Az ortodoxnak a vallási közösséghez kapcsolódás – élet-

forma. A neológok számára a vallás alapvetően magánügy, az egyén lelkiismereti kérdése, amelyet a legtöbb rítustól megszabadítottak.

A kecskeméti gettó

1944 áprilisában Dr. Liszka Béla, Kecskemét polgármestere hirdetményben jelölte ki a kecskeméti zsidók lakhelyét: a városi tulajdonban álló barakklakásokat, az ún. sárga barakkokat és a Kaszap u. 7., Vak-Bottyán u. 9., 10., 11., 12., 16., 17., 19/a és a Kurutz krt. 3. és 15. számú házakat. A kijelölt helyeken kívül a város területén, illetőleg más házakban lakást nem foglalhattak. A nem zsidó embereknek ezen házakból nyolc napon belül ki kellett költözniük. A zsidó orvosok is gettóba kényszerültek költözni, kivéve azok, akiket a hatóság közszolgálati orvosi munkára kirendelt. Rendelőiket viszont ők sem tarthatták fenn. A zsidó lakhelyeket feltűnő módon (a ház utcai falára festett 100 cm méretű sárga csillaggal) kellett megjelölni. Az elhelyezéseknél, kényelmi szempontokat nem vettek figyelembe, a polgármester egy fő részére 2 négyzetméter férőhelyet állapított meg.

Csak az ingóságait vihették magukkal, még az olyan élelmiszert is hátra kellett hagyniuk, amire vonatkozott a bejelentési kötelezettség. A visszamaradt értékek közös helyre szállítását, és azok költségeit is a zsidó tulajdonos fizette. A költözést 1944. május 30-án reggel 6 órakor kellett megkezdeni.

A kijelölt körleteket csak munkavállalás céljából hagyhatták el a bennélők. A Gergelynapról szerinti ünnep- és vasárnapokon még munkavállalás miatt sem mehettek el. Ha a lakhelyet elhagyni készültek, akkor azt be kellett jelenteni a Zsidók Központi Tanácsa helyi megbízottjának.

Erre a tisztségre egy 1944. április 21-én kelt levélben Dr. Schönberg Dezsőt jelölte ki Dr. Boda Ernő, a Budapesten székelő német hatóság utasítására. Feladata a zsidókra kirótt rendeletek betartatása volt, s az utasításokat a Zsidók Központi Tanácsától kapta. Dr. Schönberg mellé még „az ügyvitel zavartalan lebonyolítása érdekében személyileg alkalmas személyeket” jelöltek ki. Mindazok, akik ebben a „feladatban” részt vállaltak, maguk és családjuk számára mentességi igazolványt kaptak. Végző soron ők ügyeltek a gettó életére és „rendjére”. A gettóban élő zsidók munkát csak 6–18 óráig teljesíthettek; a munkahelyre érkezés; illetve a hazaérkezésre 1/2–1/2 órát vehettek igénybe. A munkával foglalkozást a Munkaközvetítő Hivatal igazolványával vagy a munkaadó naponkénti írásos igazolásával voltak kötelesek bizonyítani. A hadüzemben dolgozók ugyanezt az üzem katonai parancsnokának igazolásával bizonyították, foglalkozásuk feltüntetésével.

A gettóban lakók feladata volt az egészségügy szabályozása is. A kórházi viszonyok egy-egy ilyen kijelölt helyen siralmas állapotban voltak. Az orvosoknak és az ápoló személyzetnek sárga karszalagon vörös keresztet jelvényt kellett viselniük. Előírta számukra, hogy „örkődjenek körzetükben az egészségügyi rendszabályok betartása felett is. A konyhák, WC-k tisztaságának ellenőrzését lelkiismeretesen végezzék.” Persze az ehhez szükséges feltételeket messzemenően nem biztosították. A magatartást is rendszabályozták. A gettóhoz tartozóknak minden hivatalos szervet levett kalappal, előre kellett köszönteni, előttiük főveg nélkül vigyázban állni. A létszámban beállt minden változást szolgálati úton a zsidó tanácsig jelentettek. Azokat, akik nem tartották be a „gettó rendjét”, internálási eljárás alá vonták.

És mi volt a gettóba menő joga? Ezeket a hatóságok szűken mérték. Vihetett magával szappant, élelmiszert korlátlanul, két váltás fehérneműt, két rend ruhát. „Állampolgári jogként” volt karhatalmi őrszolgálatuk. A postai csomagokat cenzúrázták, nyílt lapon levelezhettek, és a zsidó tanács is velük élt a gettóban.

A kecskeméti zsidók betűsoros névjegyzéke még ez idő tájt 1364 főt számlált. Összesen 564 család élt itt a városban. Ebből 95 fő ismeretlen helyen távol volt, 83 munkaszolgálatra vonult be, 262 csoportos munkajeggyel mezőgazdasági munkára volt vezényelve.

Egy kimutatás így vázolja fel a gettóba menők létszámát:

„— *Jelenleg gettóba tömörítésre vár: 873*

— *Elhelyezés céljára biztosítva van a Kaszap utca 7. sz. alatt: 90*

— *Vak-Bottyán utcai 10 házban: 280*

— *a városi barakkokban: 450*

— *az V. tizedben 12 zsidó házban: 398*

— *A zsidók használatában volt 1337 szoba, melyhez 1 főre 1.04 négyzetméter esett. Igénybe vehető 288 lakás 643 szobával.*”

A gettóba költöztetést a kecskeméti csendőrség a legnagyobb brutalitással hajtotta végre.

A zsinagóga

Az események közepette egy szomorú epizódnak tekinthető a zsinagóga sorsának alakulása. A németek benyomulása után a zsidókat különösen megalázó bánásmódban részesítették: a nácik vagy 60 zsidót válogattak ki arra a feladatra, hogy rombolják le a helyi zsinagógát, és alakítsák át a német katonák által használható istállóvá. Maga a zsinagóga eredeti „szerepköre szerint” 1871-től 1944. március 19-ig működhetett. A munkálatok irányításának elvégzésére Rusz Ervin építészmérnök-építőmestert kértek fel „ajánlat” megtevésére. A pályázatot 1944. június 24-én délelőtt 11.30-ig kellett leadni. Az ajánlat meg is érkezett, tartalmazva a kidolgozott munkamenetet. Maga a megbízatás a nagy kupola lebontására szólt a „nyolcszögletű trapéz, a keresztirányú tetőszerkezet síkjáig.” A bontási munkákhoz szükséges állványzatról, annak felállításáról, lebontásáról a vállalkozó gondoskodott, tárolási helyként az építészmérnök a zsinagóga előtti teret és a Rákóczi út felőli utcárészt használhatta. Tulajdonképpen munkájáért a város a lebontott anyag bizonyos százalékát (ennek mértékét a városvezetőség állapította meg) „fizette”, ezen felül semmiféle pénz és egyéb követelésére nem volt jogosult.

A mai toronyrész az 1911-es földrengés alkalmával megdőlt. Ekkor azonban teljes mértékig lerombolták. A templomot, mivel megszenteltténítették, a zsidók soha többé vallásuk gyakorlására nem használták.

A deportálások

Április végén már megkezdődtek a deportálás előkészítéséről szóló tárgyalások, s csupán a szállítóeszközök biztosítása okozott problémát. Ezt május végére megoldották, s az ország területét négy zónára osztva, május 15-től megindult a deportálás. Június 7-e után megkezdődött az Alföld és a Dunántúl zsidó lakosságának elszállítása. Budapest zsidóságán kívül szinte az összes vidékit elhurcolták. A koncentráció folyamatára a IV. zónában (Kecskemét is idetartozott) június 16-án reggel 5 órakor kezdődött, öt napon belül lezárult, két koncentrációs központ létesítésével. Ebből négy az V. csendőrkerületben volt. Itt az előírt központok: Bácsalmás, Kecskemét, Szeged, Szolnok voltak. Kecskeméten 5413 főt vagonoztak be június 29-ig. A zsidókat a külvárosban helyezték el a volt szeszfinomító és a rézgálicgyár területén. Némelyik helyiség itt mennyezet nélkül, nyitott előrésszel volt. Ezek a helyek egyúttal beva-gonozási központként is szolgáltak. Két transzport indult, melyek június 27-én, illetve 29-én hagyták el a várost.

A gyűjtőtábor céljaira szükséges férőhelyeket Kecskemétnek kellett biztosítania. A szervezéssel és irányítással kapcsolatos teendők ellátása végett június 15-én ideérkezett Ferenczy László és Lulay László. Bizottságuk a rendőrség kecskeméti kapitányságánál működött.

A gyűjtőtáborba szállítást június 20-án este 9 órakor kellett befejezni. A zsidók vasúton, kocsin és gyalogmenetben érkeztek. A táborba minden sárga csillag viselésére köteles zsidót beszállítottak, kivéve azokat, akik mentesítőlevéllel rendelkeztek, a vegyesházásokat, a nőtlen zsidó orvosokat, állatorvosokat, gyógyszerészeket, mérnököket pedig hadtesti gyűjtőtáborba szállították. A külföldiek közül az angol, észak- és dél-amerikai, román, bulgár, stb. zsidókat olyan időben szállították, amikor a többi zsidót már elvitték.

A táborba személyenként csak 50 kg súlyú csomag volt vihető, amelyekben semmi nemesfém, pénz, ékszer nem lehetett. Az újságok őrzése a rendőrök feladata volt. A csomagban feltétlenül lennie kellett egy rend munkaruhának, egy rend fehérneműnek, egy felsőkabátnak, egy pár munkacipőnek. A kézműiparosok, orvosok, bábák a legszükségesebb kéziszerszámokat kötelesek voltak magukkal vinni. Legkevesebb 14 napra elegendő száraz élelmet vittek magukkal. Íráshoz szükséges anyagot és eszközt nem birtokolhattak. A gyűjtőtábor parancsnoksága a német SS volt. A tábori életet a németek „szervezték meg”. A legfőbb rendőrhatalmi parancsnok Nagy Valér magyar királyi rendőrtanácsos volt.

A tábor tilos volt 50 méteren belül megközelíteni, látogató sem mehetett be, fényképezni is tilos volt.

A sajtó zsidó ügyekkel nem foglalkozhatott, zsidó számára utazási engedélyt nem adtak ki. Kecskemétről két szerelvény indult. Egy-egy szerelvény 479 kocsiából állt, egy-egy kocsi 70 főt zsúfoltak be. A szállítmányról névjegyzéket tilos volt készíteni. Ha kiszállítás után zsidó bűjkálót találtak, azt Szegedre küldték az ottani rendőrségre. A gyűjtőtábor minden deportálás után fertőtlenítették.

A Holocausttól napjainkig

Az elemi emberi kapcsolatokra kezdetben meghatározó hatást gyakoroltak a deportálások és üldözések megrázkódtatásai. Ezek a feszültségek csak fokozatosan oldódtak fel. Az elszenvedett pusztulások felmérése és a segítség célirányos felhasználása a feléledő hitközségekben történt. A nagyvárosok, különösen Debrecen, Miskolc, Kecskemét községeit gvarapította jelentősebb számú beköltözés. A visszatérők újjáalakították a hitéletet. Így például az eredendően családi ünnepeknek az egyedül maradtak körében közösen történő megtartása általánosan elterjedt.

209 kecskeméti tért vissza a koncentrációs táborok szörnyűségeiből, 83-an munkaszolgálatosok voltak. A hitélet újjászerveződése lassacskán megindult.

Az állam a háború utáni években viszonylag toleránsan bánt a hazai zsidósággal. Ha viszont megvizsgáljuk az 1945–46-os évek felekezeti sajtóját, feltűnik, hogy a korabeli zsidóság korántsem volt annyira elégedett a faji üldözéseket felszámoló rendeletekkel.

A korban azonban ismét részlegesen felszínre került az antiszemitizmus. A nagy többség főleg a zsidók anyagi kárpótlását helytelenítette. Az antiszemitizmus egyre tovább erősödött, s legtöbbször erőszakban és rombolásban nyilvánult meg. Minden hibáért a zsidókat okolták. A maradék zsidóság – érthetően – erőteljes fölindulással fogadta a háborút követő gazdasági zűrzavar bünbakjának szerepét.

Kecskeméten 1950 után, az államosítás idején, először a zsidók tulajdonát államosították. Ebben a korszakban a zsidó egység kialakításának illúziója számталanszor megfogalmazódott.

Az életbenmaradottak foggal-körömmel küzdöttek azért, hogy hitüket megtarthassák. Eközben a főtéren álló zsinagógájuk fokozatosan romlott, életveszélyes állapotba került. Így 1963-ban a kecskeméti zsidó hitközség eladta a MIOK (Magyarországi Izraeliták Országos Képviselete) közreműködésével az államnak. Ugyanis felújítására, a kis létszám miatt, nem volt lehetőség. Így az idetartozó neológ zsidók a Katona József téri ortodox zsinagógába kezdtek járni. Ez az épület 1974-ig működött. Akkor is csak nagyobb ünnepeken gyűltek össze a hívők templomukban. A többi zsidó ünnepet mindenki a saját otthonában igyekezett méltó módon megünnepelni. 1974-re azonban a hitközség létszáma annyira lecsökkent, hogy nem tudták az épületet fenntartani, így ez is eladásra került. Akkoriban ezt az épületet üzletek vették birtokukba. Nemrégiben azonban visszaállították eredeti állapotába, és most mint Fotográfiai Múzeum működik.

A neológ zsinagógát is helyrehozta az állam, és most a „tudománynak és technikának” ad otthont. A városunkban ma élő zsidók létszáma igen kevés. Ha nagyobb ünnepet tartanak, akkor átmennek a nagykőrösi zsinagógába. Van egy klub, ahol minden pénteken összegyűlnek, beszélgetnek, figyelemmel követik az izraeli és hazai eseményeket. A legnagyobb fájdalom az, hogy nincs egy megszentelt házuk, templomuk, ahol megtarthatnák a szertartásaikat. A másik pedig az, hogy létszámuk lassan, menthetetlenül csökken.

Deportolták bevagózása egy Kecskemét környéki községben, Soltvadkerten.

Jancsák Csaba

Zsidó mentés és ellenállás a magyarországi Holocaust alatt

Miként a zsidóüldözés a történelmi múlt terhes terméke, a politikai kultúrát nyomtasztó örökség és sokak szerint társadalommegosztó tényező, úgy feldolgozatlansága miatt a magyarországi Holocaust alatti zsidó mentés (önmentés – az alábbiakban hitsorsosok mentése) és ellenállás számos kérdést vet fel.

A megfogalmazódó kérdésre, hogy a kínokkal és félelemmel telt években volt-e zsidó ellenállás, illetve milyen eredményességgel működött, az alábbi írás egyfajta választ próbál adni, hogy a sokszor ideidézett borzalommal szemben szikáran jelenjenek meg azok az emberek (nevezhetnénk akár hősöknek is őket), kik nemegyszer a halál jéghideg szemébe nézve mentették a kegyetlenségtől megtört hitsorsosait.

* * *

A török hódoltság végén, a 17–18. század fordulóján a magyarországi zsidó lakosságot háromezer főre becsülik.¹ Létszámuk a morva, osztrák, majd galíciai zsidók bevándorlásával, illetve később, az első világháború alatt érte el az egymilliót. A teljes felekezeti egyenjogúsítás után (1895. évi XLII. tc.) az asszimiláció útjára lépett zsidóság felekezetét tekintve zsidónak, nemzete szerint magyarnak vallotta magát. A zsidóságot sújtó diszkriminatív intézkedések sora a numerus clausus néven ismert 1920:25. tc-vel kezdődött, és tartott az 1938:15. tc-en és az 1939:4. tc-en át (második zs.t., kitiltás a közéletből, értelmiségi pályákon, gazdasági életben) az 1941:15.tc-ig (mely már faji alapon nyugvott) illetve az 1942:15. tc-ig, mely megfosztotta a zsidóságot százket év során (1840:19. tc. engedélyével) szerzett vagyontól. Mégis, miközben a náci uralom alá került európai országokban módszeresen írtották a zsidókat, Magyarország 825 ezer zsidó állampolgárát (ideértve a százezer kitért zsidót is) függetlenségének elvesztéséig megvédte. Bár a korszak ilyen nézőpontú fekete foltjainak említését (zsidó munkaszolgálatosok halálra gyöttrése, illetve a bácskai vérengzés zsidó áldozatait) nem szabad elfelejteni. A német megszálló csapatokkal érkezett, a későbbi deportálásokat irányító Adolf Eichmann különítményével az úgynevezett Sonderkommandóval (Reisicherheits Sondereinsatzkommando) már 1944. március 21-én nekilátott az Endlösung (a végleges megoldás) szervezéséhez.² Segítette őt a Sztójai által a zsidókérdéshez rendelt belügyminisztériumi 20. és 21. osztály (Baky Endre vezetésével), az állambiztonsági rendészet IV/4-es részlege (Koltay László irányításával), illetve a Magyar Királyi Csendőrség három-ötezet fővel (Faragho Gábor parancsnoksága alatt).³ A gettósítás, majd a deportálás a Sonderkommando külhoni tapasztalatait figyelembevéve, a fentiek hathatós segítségével hat kerületi zónában indult el.⁴ Május és június folyamán négyszázezer zsidót deportáltak 357 koncentrációs és haláltáborba. Noha a kormányzó 1944. július nyolcadikán leállította a deportálásokat, a nyilas hatalomátvétel után (okt.15.) a deportálások és a gyilkosságok mérhetetlen kegyetlenséggel folytatódtak.⁵ A halálmenetek az október 16-án kiadott 975/M 42-44 számú rendelet szerint indultak útnak Ausztria felé. A menetoszlopok látványa (minden nap kétezer zsidót indítottak útnak, s hét-nyolc nap alatt érték Hegyeshalomba), a velük való bánásmód még néhány olyan

sokat próbált SS tisztet is elborzasztott, mint például Hans Jüttner obergruppenführer panaszszal élt a rendőrség főparancsnokánál.⁶ A november 12-én kiadott rendeletében Solymossy János rendőrfőparancsnok-helyettes november 15-i határidővel 0,3 km² területen 63 ezer fővel létrehozta a korabeli Európa egyik szegényfoltját a budapesti gettót, melynek elpusztítására később kiagylt tervek a gondviselés, illetve az előrenyomuló szovjet hadsereg miatt meghúultak.⁷

Az alábbiakban a zsidó önmentést felvállaló szervezetek mentési kísérleteiről esik szó, e helyütt kevesebb (a mások által igen jól feldolgozott) Palesztina Hivatalról, a Mentőbizottságról, és a Magyar Zsidók Tanácsáról, és valamivel több a cionista ifjúság akcióiról.

Palesztina Hivatal

1937. óta működő Palesztina Hivatal budapesti irodájának vezetőjét, Osztern Lipótot 1941 júniusában a brit diplomaták hazahívása miatt történt lemondása után Krausz (Moshe) Miklós váltotta fel.⁸ A német megszállás után, a svájci követség kivándorlási osztályának vezetőjévé lett Krausz. 1944 június 19-én juttatta külföldre az ún. *auschwitz jegyzőkönyveket* (I. 1944. ápr. 26. Zsolna. II. május 26. Liptószentmiklós), melyeknek nagy szerepük volt a semleges államok, valamint a Vatikán tiltakozásában, így abban is, hogy Horthy leállította a deportálásokat, illetve abban, hogy a minisztertanács július 26-án engedélyezte 2800 fő kivándorlását. Ezt a megállapodást Krauszek úgy értelmezték, hogy a 2800 fő ennyi családfőt jelent. Az így kb. 8000 főre dúzzadt csoport elhelyezésére Weis Arthur üvegkereskedő Vadász utca 29. alatti raktárépületében, az ún. üvegházban talált menedéket. Bár az október 15-e után felszaporodó nyilas betörések során több száz főt elvittek innen, az az üvegház a legtöbb lakónak fedezetet és védelmet nyújtott a legutolsó napokig.

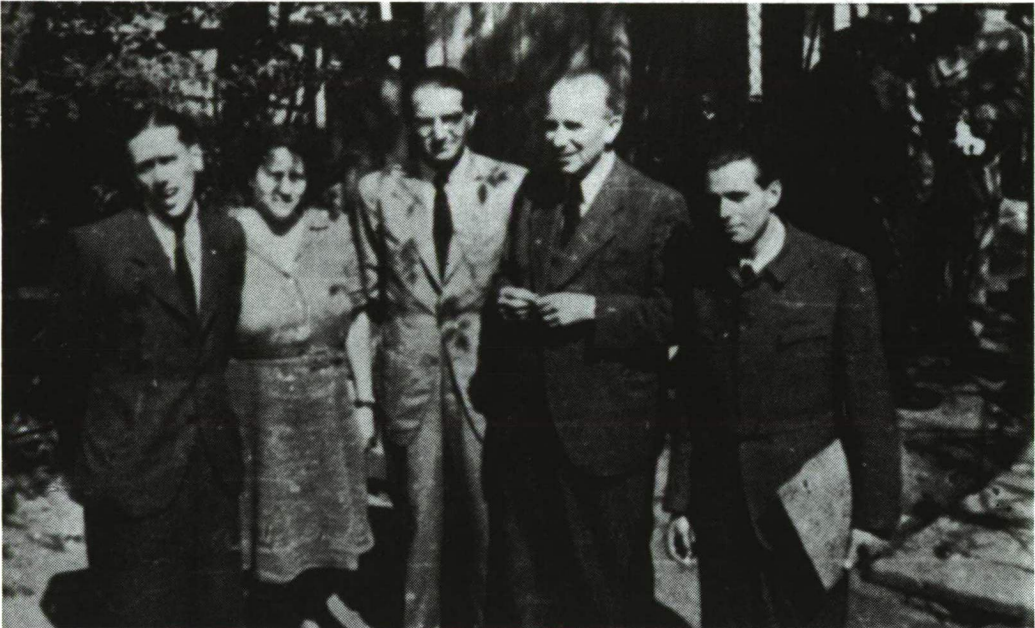
A Mentőbizottság,

vagy másnéven Waad Haezra veHatzalah beBudapest, egy 1943-ban Palesztinából, pontosabban a Jewish Agency for Israeltől érkezett felhívásra szerveződött és rendkívül jó kapcsolatai által vált a hazai és a szövetséges országok zsidóságának összekötőjévé.⁹ Legnagyobb szabású akciójukat, mentési kísérletüket a német megszállás után Brand Jenő és Kasztner Rezső szervezte. Ez volt az ún. Blut gegen Ware (fegyvert a vérért) egyezmény, melyszerint a németek egymillió zsidót adtak volna át, külföldről, elsősorban a brit mandátum alatt álló Palesztinából érkező javakért (szappan, wolfram, teherautók) cserébe. Noha az akció ígéretesen indult (Brand utiokmányai és utazását a Gestapo intézte) az angol kémelhárítás közbelépésével, illetve a teljes mértékű érdektelenséggel kísért utazás nem ért el eredményt (tulajdonképpen nem volt kivel tárgyalniuk).¹⁰

Magyar Zsidók Tanácsa

A német megszálló hatóságok egyik első intézkedésükként a hitközség eddigi képviselőiből, létrehozták a Magyar Zsidók Tanácsát, mely a magyarországi zsidóság képviseletét külhon és belföld felé egyaránt ellátta.¹¹ Eichmann magyarországon különösen fontosnak tartotta a tanács létrehozását, a megszállók kevés, a zsidók nagy száma miatt. A tanács első elnöke

Stern Samu lett, aki megszervezte 280 sértetlenségi (immunitási) igazolvány kiadását.¹² A jelentkezők és a lehetőségek aránytalansága miatt sokszor érte Sternt az a vád, mely szerint a tanács eltávolodott a zsidóságtól. Az ún. II. Zsidó Tanács megszervezése egybeesett a deportálás megindulásával (máj. 15.).¹³ Új vezetőjének Berend Béla szigetvári főrabbinak szerepe mindmáig vitatott. A felmerülő kérdésekre (pl. kollaborálás) Berend 1946-47-es pere sem adott választ. De a magyar zsidóság tragédiáját csak részben okozta a vezetők kiváltságossá válása (a vezetettek és öközöttk lévő szakadék miatt talán rosszul mérték fel a helyzetet), a fő ok a hazai zsidóság atomizáltsága volt.

Perc Révész, Brand Hanzi, Kaszner Rezső, Komoly Ottó, Zwi Goldfarb 1944 júniusában

Cionista ifjak mentési kísérletei

A magyarországi cionista mozgalom hat tagozatra oszlott: *Mizrachi*–orthodox, *Klál*–magyar zsidók de az őshazát Palesztinába tették, *Erec Jizrael Haovedet*–kommunista, *Dror*–vallásos baloldaliak, *Noar Hadati*–centrumpárti, *Hasomér Hayair*–szélsőbalosok. A mozgalom élén az 1927-ben alakult *Dror* illetve *Hasomér Hazair* csoportok álltak. Ezeknek vezetésében fontos helyet kaptak az 1942-óta Lengyelországból és Szlovákiából érkező fiatalok. A csoportok működéséhez anyagi alapot az American Joint Distribution Committee, illetve az Alija Bét szervezet teremtettek.¹⁴

A gettósítás megkezdésével vidékre utaztak, és megpróbáltak – ellenkezve a Zsidó Tanáccsal – bújkálásra illetve velük Pestre utazásra bírni mindenkit akit lehetett. Bár mindent elkövettek, sokan hallani sem akartak a szomszédos országokban történt és az akkor Magyarországon történő dolgok közötti hasonlóságról. Másik fontos tevékenységük a tiyulnak (kirándulás), illetve a szlovákiai deportálások befejezté nyilvánítása után retiyulnak nevezett embercsempészet volt.¹⁵ A *tiyul* a magyarországi Kolozsvárról, Nagyváradról és Békéscsabáról a romániai Tordára és Aradra vezetett, de részt vett benne számos falu az 1940-ben megál-

lapított határ mindkét oldalán. Az átkelések terve már jóval a német megszállás előtt kész volt. Kasztner Rezső kolozsvári kapcsolatait felhasználva, egy helyi cionista vezetőre, Marton Ernőre bízta annak megszervezését.¹⁶ Azonban a mozgalom budapesti vezetőségének „árjásítása” egy időre háttérbe szorította a tiyul elindításához nélkülözhetetlen kapcsolatok keresését a romániai cionistákkal. De 1944. május 19-én Rafi BenShalom és Révész Peretz már ezt írhatta Isztambulba: „Nem kaptunk híreket tőlük...ezért elhalasztottuk az emberek átküldését. Csak jóval később, levélben értesültünk ottani tagjainktól, hogy lehetőség van aliyah-ra is. Így most sorban aliyah-ra küldjük tagjainkat.”¹⁷ Egy másik levelükben, melyet 1944. július 31-én írtak, keserűségüknek adnak hangot: „Több hónappal március 19. előtt kértünk önöktől romániai címeket és információkat. Ha ezeket megkaptuk volna, jóval korábban megindulhatott volna a tiyul és így magunkat is erősebben védhettük volna.”¹⁸ Mindezek ellenére a halutzok már a német megszállás első heteiben szerveztek tiyulokat. A Dror Habonim kolozsvári csoportjának néhány tagja március 22. vagy 23-án érte el Tordát. Az embereket Baruch Robinson a Macabi Hatzair tagja vette át a határnál, a tordai Aryeh Hirsch jelentette a biztós támaszt a túloldalon. Ez az egyetlen ismert eset, hogy a szervezést és a kezdeményezést nem az ellenállás budapesti központja, hanem helyi cionisták irányították.¹⁹ Május közepén merült fel annak a terve, hogy erdélyi, románul jól beszélő tagjaira építve a Dror Habonim helyi szervezetet hozzon létre Nagyváradon. Mivel a szervezkedőket a rendőrség lefogta, egy pesti vezetőt Arányi Ashert küldték azzal a céllal, hogy a szervezetet szilárd alapokra helyezze. Ugyanekkor érkezett Kolozsvárra Ganz Hanna, aki egy hónapon keresztül heti két alkalommal utazott Budapest és Kolozsvár között, a tiyul leendő résztvevőit kísérvé, és szállítva az ellenállás iratait: hamisított iratokat és leveleket. Ganz Hannát egy fatális hiba következtében május végén tartóztatták le (egy elfogott átkelő a vallatás során elárulta a tartózkodási helyét, melyről a konspiráció szabályai szerint nem tudhatott volna). Arányi május 23-án bukott le, de neki sikerült elhitetnie a Gestapoval, hogy ő csak egy szegény magyar diák, aki pénzért segített a zsidóknak.²⁰ A vidéki deportálások, és az egész országban véghezvitt gettósítás hatására egyre több jelentkező akadt a tiyulra. A Hagana egyik vezetője Moshe Alpan, és Dan Zimmerman, aki a Hasomér Hatzair tagja volt ezidőtájt vették át a tiyulok szervezését, és újraindítását, mely Nagyváradon sikerült. Augusztus 23-ig, Románia kiugrásáig az őáltaluk szervezett útvonal volt a legbiztonságosabb. A csempészek szerepéről így vallott Alpan: „Nicoloz bácsi egykor a román rendőrségnél dolgozott. Szimpatizált a zsidókkal. Jó barátok lettünk, mikor elmondtam neki, hogy annak ellenére, hogy árja vagyok, kötelességemnek érzem a zsidók segítségét. Az öreg segíteni akart, hogy néhány barátomat átjuttassam Romániába. Ennek érdekében mozgósított néhány parasztot is. Az irányításommal egy kicsi, de jól működő csapatot sikerült kialakítani... Romániából Nicoloz bácsin keresztül biztos híreket kaptunk a csoportok hollétéről. Ez fontos dolog volt, mert a csempészek gyakran csak ellenőrizhetetlen szóbeli ígéreteket adtak, készek voltak az első problémára utaló jelnél cserbenhagyni védeceinket, néhányuk a szerncsétlenek kirablásától, levetkőztetésétől sem riadt vissza. Egy teljesen más, ezektől különb ember volt [Félixfürdőn] Péter bácsi. Egyszerű parasztember volt, aki szombatista volta miatt közel állt a zsidókhöz. Ez az istenfélő ember vállalta a feladatot, hogy üldözött zsidókat támogasson... Péter bácsi kiváló szervező volt. Kis létszámú csapattal dolgozott, amit vaskézzel irányított. Segítségével közösen hajtottuk végre utolsó küldetésünket is: a Nagyváradon rekedt zsidók kimentését.”²¹

A tiyul előrehaladtával a zsidó ellenállási mozgalom vezetői közül a már említett Dan Zimmerman, a *Dror Habonim*től Gardos József, és a *Bnai Akiva* tagja Kádári Zvi érkeztek Romániába abból az okból, hogy ellenőrizzék a továbbutazást Palesztinába. Az útról így vall

Kádári: „Az első élményem május közepéről van. Amint elértük Nagyváradot, első feladatunk egy csempész felkérése volt. A Vizhnitzer Rebbe házához mentünk, mert hallottuk, hogy azon az éjszakán az egész csapata átkel... Még virradat előtt egy még Budapesten megbeszélte találkozóknak volt egy csempéssel. Körülbelül fél hatig vártunk, de nem jött. Úgy döntöttünk, hogy visszamegyünk Budapestre, és azonnal el is indultunk... Tíz nap múlva tértünk vissza és a kapcsolat most létrejött. A csapatom összes tagja a Bnai Akiva tagja volt, négyen Lengyelországból, ketten Szlovákiából, és két magyar... Az utasítás az volt, hogy amint a vonat Nagyváradra ér az ajtónál gyülekezünk. A csempészeknek ekkor kellett megjelenni és amikor leugrott a vonatról, nekünk is ugrani kellett utána. Ez pontosan így is történt... Hirtelen azonban láttuk, hogy a vonatról mindenki ugrált le. Úgy tűnt, másoknak is ez volt a terve. Legtöbbjük egyéni utazó volt. Összekapcsolódtunk és úgy döntöttünk, hogy futunk. A vezetőnk egyetértett, így utána futottunk. Körülbelül egy órai futás után átléptünk a határon.”²² A legnehezebb feladatnak az emberek Bukarestbe juttatása bizonyult. Az utazás huszonnégy óráig tartott, a vonat minden állomáson katonákat vett fel, akik ellenőrizték a papírokat. A zsidóknak különleges engedély kellett a vonaton utazáshoz, ezek beszerzése szinte lehetetlen volt. A papír hiányában mindenkinek valamilyen mesét kellett kitalálni. Az egyik leggyakrabban használt módszer az volt, hogy a fiatalokat behívókkal látták el Bukarestbe. Mások Bukarestbe tartó katonai egységek tagjai voltak. A tordai helyzet nem volt ilyen súlyos, mivel itt kevesebb menekült volt. Napi két vonat indult Bukarestbe, és tíz-húsz embert sikerült elküldeni velük. Amint a megfelelő papírok előálltak, a menekültek továbbhaladhattak, így a tordai tartózkodásuk viszonylag rövid volt, elkerülve azt, hogy a kisvárosban sokan gyűljenek össze.

A tiyulban résztvettek számának becslésekor ez a két város (Torda, Arad) szolgáltatja a legjobb alapot. A helyi aktivisták elmondása szerint Tordán 1200 és 1800 közötti személy jutott át, míg Aradon 5-6000 főről beszélhetünk. Az egyedül menekülők számáról nincs adat, de a szervezett tiyul adataiból következik, hogy ez idő alatt mintegy kétezer ember kelt át egyedül Nagyváradon, mindkét úton.²³ A halutzok feljegyzései szerint két és fél hónap alatt 10-15 ezer embert mentettek külföldre.²⁴ A szovjet hadsereg közeledtével, Románia kiugráásával a mentés új útjaira kellett lépniük. A hamis iratok gyártását anyakönyvi kivonatok szerzése előzte meg, a következő módon: valaki bement a rendőrségre vásárolt iratokkal, eközben kiírt néhány más nevet és adatot. Az irathamisító, mely során születési-anyakönyvi kivonatot, házassági bizonyítványt, keresztlevelet, érettségi bizonyítványt, egyetemi indexet, nyilas nyílt parancsot, nyilas igazolványt, leventeigazolványt, zsoldkönyvet SAS behívót és még százféle fényképes és anélküli igazolványt gyártottak a Baross utcában és a Mérleg utca 2-ben kezdődött. Itt Révész Peretz, Rafi BenShalom és Efra Agmon dolgoztak. A hamisító műhelyek 1944. október 15-e után teljes kapacitással működtek. A Bethlen utca 12-ben Sagra Weil és Dávid Gur a megrendelt címeres pecsétekből rakott össze egy-egy újabbat. Egy lakásváltás során Brand Hansihez vitték a vegytintákat, úrlapokat, pecséteket tartalmazó bőröndöt – a Brand küldetésére ekkor felügyelő Allambizottsági Rendőrség éppen akkor kutatta át a lakást, de nem találták rá. Irathamisító műhely működött a: Darázs udvar 1., Kerepesi út 52., Retek utca 19., Rózsa utca 93., Nádor u. 24., Erzsébet körút 13. alatti épületekben, Móríc Zsigmond (leánya vezette) Baross utcai könyvkereskedésében.²⁵ A Dror csoporthoz tartozó Cvi Goldferb a Hungária körúton létesített bunkert. A nyilasok észrevették, tüzharc alakult ki.²⁶ Volt még labor a körúton: a Tükör-féle papírraktárnál a bálákba vájt lyukakba, az óskavastelepen a fémkupacok között rejtettek el fegyvert, élelmet, embert. Fegyveres ellenállást Kőbányán, a Műgyetemenél, a Klauzál téren, a Mexikói úton, a Váci úton, a Hidegkúti

úton tanúsítottak.²⁷ (A cionista ifjúság fegyveres ellenállásának történeti további kutatást igényelnek.)

A halutz fiatalság részt vett a gettó gyógyyszer- és élelem-ellátásában is. De legbátrabb akcióik azok voltak, amikor a gettóból vagy a nyilasok karmai közül álruhában (levente, mávos, nyilas) szabadították ki hitsorsosaikat. A legnagyobb szabású ilyen akciónk az volt, mikor egy nyilas informátorukon keresztül megtudták, hogy Feigelbaun Endrét, Dávid Gurt és Langer Miklóst a hetedik kerületi nyilasházban kínozták, majd a Margit körüli fegyházba vitték őket (Langer Miklós kivételével, aki belehalt a kínzásba) – rajtuk kívül 115 embert hoztak ki onnan.²⁸ 1944-ben, Rafi BenShalom visszaemlékezése szerint körülbelül kétszáz pisztolyuk, tizenöt puskájuk és tíz géppisztolyuk volt. Kapcsolatban álltak a Demény Pál, a Kádár Iván és a Fábry Pál vezette németellenes csoportokkal.

Jegyzetek

1. Id. Várdi Péter: A magyarországi zsidóüldözések a hazai történetírásban in Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. Párizs, 1984. Magyar Füzetek
2. A pesti gettó, 1944. [szerk.: Frojimovics, Komoróczy, Pusztai, Strbik] in: Szombat 1994: V. 28–35.p.
3. Munkácsi Ernő visszaemlékezése in: Új Élet 1946.VIII.8. 68–69.p.
4. Randolph L. Braham [*a továbbiakban: Braham*]: A magyar Holocaust. Bp., 1988. Gondolat I. kötet 431–466.p.
5. Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről Bp., 1946. Officina 215–224.p.
6. Braham II.kötet, 212.p.
7. Braham II.k., 19 p.
Braham II.k., 236.p.
Braham II.k., 326.p.
8. A zsidóság útja [a szerző megjelölése nélkül] Bp.,1946. Hasomér Hacair
Hét évtized a zsidóság történetében [*a továbbiakban: Hét évtized*] Szerk.: Lendvai L. Ferenc, Sohár Anikó, Horváth Pál Bp., 1990. MTA, II.kötet, 40–41. p.
9. Enzyclpedie der Holocaust (Die Verfalgung und Ermordens der europische Juden). Berlin, 1993. Argon, Waad Haezra - szócikke
10. Szombat 1994: V. 34. p.
Hét évtized II.k.:50. p.
11. Szombat 1994: V. 34. p.
12. Braham I.k.:346. p.
13. Hét évtized II.k.:53. p.
14. Schmidt Mária: Mentés vagy árulás?
in. Medvetánc 1985:2/3. 111–125. p.
15. Asher Cohen: The Halutz resistance in Hungary 1942–44. Columbia University Press, 1986. 82. p.
16. Cohen 85. p.
17. Cohen 87. p.

18. Cohen 93. p.
19. Cohen 96. p.
20. Beszélgetés Dávid Gurral
in. Műhely, 1981:4. 64. p.
21. Enzyclopedie der Holocaust
22. Cohen 103. p.
23. Braham II.k.:310. p.
24. Győri György: Életmentő magyarok
in.: Hítel, 1990:20. 23. p.
25. Cohen: 106.p.
26. Ságvári Ágnes: A budapesti zsidóság Holocaustja – térképe
Bp.,1994. Sollun Bt.
27. Benedek István – Vámos György: Tépd le a sárga csillagot!
Bp.,1990. Pallas, 223. p.

1945. január 18-a, a gettó felszabadulása után, a Dohány utcai zsinagóga kertjében talált tetemek

Szigeti Miklós

Chel 'Ha Avir – Az izraeli légierő kezdetei

Az izraeli légierő kialakulása és az első arab–izraeli, azaz a Függetlenségi Háborúról sok könyv jelent már meg Izraelben és Magyarországon is egyre több cikk jelenik meg a témában, ennek ellenére fontosnak tartom a légi háború főbb eseményeit e rövid írásban megörökíteni.

A légierő elődje, a Sherut Avir (Repülőszolgálat) 1947 novemberében alakult meg. Repülőgép állománya 10 darab II. világháború előtt készült elavult könnű polgári gép volt. Az Aviation Company a repülőszolgálat fedőszerkezete mindent megpróbált, hogy új vagy legalább leharcolt II. világháborús katonai repülőgépet tudjon venni. Ennek első eredménye az volt, hogy a 17. USAF légihadseregétől selejtezett 17 db *Norseman* sikerült megszerezni. Ezekkel a gépekkel és a régi *Dragon Rapid*okkal bombázóalakulatok felszerelésére jellemző, hogy a gépek munciója házi készítésű bombákból és kézigránatokból állt és ezekkel igyekeztek megzavarni a támadó arab alakulatokat. Természetesen az egyiptomi *Spitfire*-ek (angol vadászgép) sokkal gyorsabbak voltak, ezért az egyetlen menekülési lehetőség előlük a minnél kisebb repülési magasság volt. Ilyenek voltak a légierő főbb paraméterei a háború kitörése előtt.

1948. május 14-én kikiáltották Izrael állam függetlenségét. Az Izraeli Légierő, a Chel 'Ha Avir 1948. május 27-én alakult meg, a feloszlott Sherut Avirből. Független szervezet volt, de nemcsak nevében (Izraeli Védelmi Erők Légieroje), hanem a valóságban is kötődött a hadsereghez a vezérkari főnökségen keresztül. Fontosnak tartom az Izraeli Védelmi Erők nevét itt héberül is megjegyezni Zava Hagana L'Israel (Zahal).

Most egy kicsit vissza kell lépni az időben. Egy nappal a függetlenség kikiáltása után, május 15-én megindult a háború Izrael és a környék arab államai között. Az Egyiptomi Légierő (EAF) a legnagyobb és legkorszerűbb volt a reguláris arab haderők kötelékében, 50 modern *Furie* és *Spitfire*-rel és két szállítórepülőgép századdal, *C-46 Commando* és *C-47 Dakota* típusú gépekkel (32 db), valamint több közepes bombázóval rendelkezett. Az EAF főparancsnoksága az El-Arish légibázison volt.

Május 17-én az izraeli tüzérségnek sikerült lelőnie egy egyiptomi *Spitfire*-t, ez volt Izrael első légi győzelme. Június elején sikerült beszerezni modern gépeket *Douglas DC-3 Dakotákat*, amelyeket szintén bombázó feladatokra alakítottak át. Ezalatt az EAF folyamatosan bombázta Izrael Állam területét katonai és polgári létesítményeket egyaránt, így pl. a tel-avivi központi buszállomást május 18-án.

1948 márciusában titkos tárgyalások folytak szovjet közreműködéssel Csehszlovákiával, repülőgép-szállítás ügyében. A német megszállás idején a Praha-Cakovice-i gépgyárban *Messerschmitt Bf-109*-es összeszerelő üzem volt, és volt még elegendő alkatrészük új gépek összeszerelésére. A Csehszlovák Köztársaságtól rendeltek 10 plusz 15 db vadász és 4 db gyakorlóváltozatot a cakoveicei repülőgépgyárban gyártott *Avia-S-199*-esekből. Ezek a *Messerschmitt Me-109-K* módosításai voltak, az eredeti Daimler-hajtóművek és VDM-légcsavarok helyett Junkers Jumo-motorokkal és Heinkel-légcsavarokkal. A gépek teljesítményadatai az eredeti típus kétharmadát adták, és repülési tulajdonságaik is jóval rosszabbak voltak. Az első tíz gépet már a cseh kommunisták többségbe kerülése előtt átadták az izraeli pilótáknak átképzésre. Ezen tárgyalások idején keresték meg, az egykori 101-es „Puma” magyar honi vadászosztály repülőit, akik ismerték a típust és eredményesen harcoltak vele a II. világháborúban. Itthon fizetést, ott kint zsoldot ígérték a pilótáknak. De ebből nem lett semmi, mert sikerült feltölteniük, a „megbízhatóbb” egykor RAF kötelékben szolgált cseh és lengyel pilótákkal. A gépeket repülőgéppel szállították Izraelbe, *Curtis C-46 Commandokkal*, amelyekből később 10 db szolgált a Chel 'Ha Avir-ban. Az első messerek 1948. május 29-én a tel-avivi országot aszddi szakaszán egy egyiptomi katonai oszlopot támadtak alacsony támadásból. Egy

Aviát lelőtték, egy másik leszállásnál sérült meg, de ezzel bebizonyították, hogy már nemcsak a támadó arab országok vannak jelen Izrael felett. Ezen a bevetésen négy db vadászgép vett részt.

A fő probléma továbbra is a gépek beszerzése volt, mert a cseheken kívül senki sem szállított Izraelnek. Először hat *Bristol Beaufighter* (nehézvadász két hajtóművel), négy db 20 mm-es géppuskával és 6 géppuskával) szereztek be Angliában „filmforgatás” címén tartalékhatóművel és fegyverzettel. Sikeresen működött az USA-ban a beszerzés a Service Airways nevű fantomcégen keresztül. Három *Super Constellation*, majd kilenc *Curtis Commando*t vett a cég, ebből két *Constellation* az amerikai kormány visszatartott, egy *Commando* pedig lezuhant. Vásároltak még három *B-17G Flying Fortress*et, de csak kiépített fegyverzettel tudták – mint szállítógépet – megszerezni. Brazília–Csehszlovákia útvonalon hazarepülve fegyvert és lőszert szállítottak Izraelbe. Kettő közülük a háború idején fegyverzet nélkül is hajtott végre bombázófeladatokat.

Az izraeli légierő kötelékében a Függetlenségi Háború idején nagyrészt önkéntes pilóták szolgáltak? kanadaiak, amerikaiak, lengyelek és csehek. Természetesen voltak zsidó pilótái is a Chel 'Ha Avirnak, akik a II. világháborúban a RAF-nál vagy az USAF-nál szolgáltak.

A hadszíntéren eközben újabb események történtek. Június 3-án Tel-Aviv ellen újabb légitámadást hajtott végre az EAF két Dakotával. Az elfogásukra küldött izraeli vadászok sikerrel jártak (Mody Allon mindkét gépet lelőtte). Ez volt az első iker légigyőzelem e térségben.

Augusztusban 50 db új Spitfire-t úgy vettek a csehszlovák kormánytól, hogy a csehek rendelték meg őket Angliából. A tervek szerint jugoszláviai leszállással és tankolással kellett volna a gépeknek Izraelbe érkezniük. Ekkor jötték az első dél-afrikai önkéntesek. Egy rhodesiai önkéntesük kényszerleszállás közben meghalt Jugoszláviában, így a dologra fény derült, a jugoszláv kormány megtiltotta a leszállást, a gépeknek közvetlenül kellett Izraelbe repülniük. Izrael légterében július-augusztusra a Chel 'Ha Avir lett az úr, innentől számítható az izraeli légifölény.

Szeptemberben a légierő támadásba ment át, melynek eredményeként Kairót, Damaszkuszt és Ammant bombázták az izraeli gépek. 1948 decemberében az angol kormány utasította a RAF kötelékébe tartozó 208-as Közel-keleti Taktikai Századot, hogy támogassa az EAF-et. 1949. január 7-én az angolok hat Spitfire Mk–XVIII-as berepülést hajtott végre az El-Auga-Beersheva útra, majd észak felé a Gaza-Rafan térség felé távoztak. Üldözőbe vették őket az izraeli vadászok és négyet közülük „leszedtek”.

Két hét múlva egy 2000 méteres őrzáraton 4 izraeli gép 8 angol géppel találkozott. A rövid lefolyású légi csata eredménye 4 Spitfire és 1 *Tempest* veszteség az angolok részéről. Mint a korabeli aktákból kiderül, tapasztalatlan kezdő pilótákból állt a kötelék.

A háború második szakaszában intenzív csapatszállítási és desszant feladatokat hajtottak végre a C-46-os, C-47-es, C-54-es szállítógépekkel.

Összefoglalva a kezdeti nehézségek után Izrael megnyugtató légifölényt tudott kivívni a térségben. Ötvenhárom ellenséges repülőgépet pusztítottak el, ebből huszonháromat légiharcban. Az Izraeli Légierőnek ezzel szemben nyolc gépvesztése volt ebből kettő légiharcban.

A háború befejezésével azonban meggyengült a légierő. Az önkéntes pilóták hazatértek, a gépek leharcoltak és szedett-vedettek voltak. Alkatrész nem volt, az alakulatok egymástól „szerezték” be az utánpótlást gépeikhez. Pénz sem volt fejlesztésre, mert a Kneszet (Parlament) fontosabbnak tartotta, hogy harckocsik, lövegek és géppuskák érkezzenek a szárazföldi erőkhöz. Sorra mondtak le a légierő parancsnokai, és ekkor jött, 1953-ban Don Talkovszki, de ez már egy másik történet...